

rekruttering (211-261) gennemgår uddannelse, karriere, sociale tilhørsforhold, alder, embedstid og teologiske standpunkter hos de 40 mænd, som sad på de danske bispestole fra 1660 til 1746. Forf. kan her påvise betydelige ligheder mellem tiden før og efter 1660 mht. rekrutteringsgrundlag og udnævnelsespolitik. Årsagen er, at der ikke var behov for store ændringer, fordi den kgl. enevældige udnævnelse af bisper fandt sted allerede før 1660, trods Kirkeordinansens regler. I modsætning til det, der var tilfældet med amtmandsembederne, hvor kongen nu rask væk foretog udskiftninger for at sikre sig loyaliteten, var det ikke nødvendigt ved bispeudnævnelser. Bisper og kongemagt havde lige siden reformationen samarbejdet om projektet *skabelsen af et gennemført kristent samfund*. Bogens tredje del inddeles naturligt nok i ortodoksiens og pietismens perioder. Forf. hævder, at gejstligheden også her indtog en særstilling, den skulle holde konge og samfund fast ved det bekendelsesmæssige grundlag, og forf. mener, at det lykkedes gejstligheden at gøre en indflydelse gældende, da spørgsmålet om andre religionsudøveres adgang til landet blev aktuelt. Hertil er dog at sige, at disse netop fik adgang og opnåede en vis religionsfrihed. Kirkens og kongens fælles målsætning begyndte at krakelere, og i pietismens tid var den kirkelige enhed forsvundet. Dette betød, viser forf., at kongernes personlige religiøse holdninger blev udslagsgivende, fx vedr. missionen i Trankebar og Grønland.

Småfejl og unøjagtigheder kan ikke undgås i et værk som dette, bl.a. staves Melancthon konsekvent forkert, de første superintendenter var ikke alle sammen præster, som havde udbredt den nye tro før 1536 (15), og man undrer sig i øvrigt over, at forf. åbenbart ikke kender til missionsbestræbelser blandt jøder i Danmark i pietismens tid. Her kunne han ellers have afprøvet sine teorier og fundet interessante svar.

Alligevel kan man konstatere, at der er tale om en overordentlig dygtig afhandling. Sejt og målbevidst forfølger forf. sin tese, og han har med stor flid kastet sig over både administrationshistorie, kirkelig uddannelse, kirke-disciplin og teologi. En sådan undersøgelse af periodens biskopper, deres uddannelse og virke og forhold til kongemagten er ikke foretaget tidligere, og det er særdeles fortjenstfuldt, at forf. har gennemgået, fremlagt og analyseret dette meget omfattende kildemateriale.

Martin Schwarz Lausten

Ingmar Brohed

Religionsfrihetens och ekumenikens tid. Sveriges kyrkohistoria bd. 8. Stockholm: Verbum förlag 2005. 447 s. Skr. 380.

I den periode, 1910-2000, som dette bind dækker, sker de allerstørste ændringer i den svenske kirkes historie. Fra en statskirkelig folkekirke frem til en adskillelse mellem stat og kirke, eller rettere en *religionsförändring* i forholdet mellem de to. Set her fra Danmark, hvor vi ofte roser os af den specielle grundtvigske inspirerede frihed i folkekirken, er det særligt interessant

at følge fremstillingen, hvor forfatteren viser, at 1800-tallets religionsfrihedslovgivning gjaldt frem til 1952. Ganske vist var Svenska kyrkan aldeles dominerende mht medlemstal, men de store frikirkelige samfund som fx Svenska Missionsförbundet og Svenska Baptistsamfundet ekspanderede kraftigt frem til 1930'erne. Hertil kommer, at også indenfor Svenska kyrkan gjorde forskellige kraftige vækkelsesbevægelser sig kraftigt gældende. Spændingen og visse fællesinteresser mellem disse bevægelser opridses klart. Forfatteren påpeger de teologiske motiver for frikirkernes kritik af Svenska kyrkan som en statskirke. Han viser også, hvorledes spørgsmålet om retten til de kirkelige ejendomme og spørgsmålet om kvinders adgang til præsteembeder ret tidligt blev inddraget i kirke/stat-debatten. Forfatteren giver en særdeles informativ gennemgang af de enkelte faser i denne, politikeres ønske om en adskillelse, fremført i 1956, det politiske udvalgsarbejde, kirkens eget udredningsarbejde i 1964 og sluttelig regeringens meget omfattende betænkninger, som ledte frem til *religionsförändringen* fra 1/1 2000. Undervejs skildres motiver, fremgangsmåde, konsekvenser, resultatet, kirkens nye identitet. Det andet store emne i dette bind drejer sig om de økumeniske forhold, både de interne svenske og de internationale kontakter.

Som i de tidligere bind gennemgås særlige temaer i en lang række *fördjupningsartiklar* med hver sin forfatter. Det drejer sig om de religiøse programmer i de nye massemedier radio og TV, om frikirkeligt gudstjenesteliv, kirkelig tekstilkunst, kristendomsundervisning i kirke og skole, den kirkelige sangtradition, om ydre mission og om særligt fremtrædende personer i denne periode, Lydia Wahlström, Emilia Fogelklou, Nathan Söderblom, Lewi Pethrus, Bo Giertz. Endelig gennemgås *Uppsalaexegetiken* og vigtige faser i 1900-tallets teologi.

I bind efter bind har man både fremstillet et væld af detaljer og trukket hovedlinjer op. Kirkens historie er stadig set i sammenhæng med den samfundsmæssige udvikling, idet man både har skildret de indre kirkelige forhold – teologi, liturgi, bevægelser og personer – det omgivende samfunds betydning for den kirkelige udvikling og den kirkelige indflydelse i samfundet. I særlige “bokse” og i de uddybende artikler er specielle begreber nærmere forklaret, og illustrationerne har i alle bindene været ualmindeligt informative. Mange af billederne kan uden videre anvendes som direkte kilde-materiale i sig selv. Med bind 8 er dette værk afsluttet. Man kan kun lykønske redaktion og forfattere med gennemførelsen af dette fremragende værk.

Martin Schwarz Lausten

Sofie Lene Bak

Dansk antisemitisme 1930-1945. København: Aschehoug 2004. 581 s. Kr. 349.

Efter et indledende kapitel, *Fordomme og racehad*, hvor forf. velgørende bringer orden og klarhed om begreberne racisme, xenofobi, antijudaisme og